

NORDBOERNES VESTERBYGD
MED BEMÆRKNINGER OM STENSNÆS DOMKIRKE
HOP OG TINGSTEDET

Af Jørgen Meldgaard

Arkæologens rejseruter i Grønland må indtegnes på kortet i god tid før sommerens undersøgelser starter. De gamle bosteder og grave gemmer på et stykke historie, som hver for sig måske med lige så stort udbytte kan graves op af jorden af næste generation som af denne, men en sammenhæng i historien træder først frem ved en systematisk undersøgelse af et stort antal forskelligartede spor. Undtagelserne fra reglen er dog, heldigvis, ganske hyppige: Et isoleret men enestående fund kan uventet kaste lys over en væsentlig side af fortidens liv, over en afgørende begivenhed eller tidsperiode. Det er opdagelser, der ofte skyldes en tilfældig, men vågen iagttager, lokalkendte folks oplysninger, eller amatørarkæologers indsats.

I sommeren 1966 var de arkæologiske undersøgelser ikke særlig omfattende – de må til tider vige for påtrængende etnografiske opgaver – men dog netop baseret på såvel langtidsplanlægning som de uventede opdagelser.

Længst mod nord ved Peary Lands Midsommersø afsluttede arkæologen (Eigil Knuth) udgravningerne af en 4000 årig eskimoisk boplads, „Pearylandville“. Denne store boplads fra Independence-I kulturen blev fundet i 1964 under rekognosceringen, der var et led i en mangeårig, systematisk undersøgelse af bosættelsen i det nordligste Grønland. Naturligt nok er arbejdet heroppe næsten udelukkende baseret på fagmandens iagttagelser; i områder som Peary Land er det den sjældne undtagelse, at den „tilfældige iagttager“, den „lokalkendte“, eller „amatørarkæologen“ kan bidrage med oplysninger og opdagelser.

Sydligst i Grønland fortsatte restaureringen af ruiner på Erik den Røde's Brattahlid i nordboernes Østerbygd. Her et arbejde, der var startet af den „tilfældige, men vågne iagttager“. Lars Motzfeldt indberettede i 1961 de første fund, som afslørede den nu så bekendte Tjodhildes Kirke. Netop her havde arkæologer forgæves anvendt den systematiske eftersøgning; ruinen måtte ifølge de historiske kilder skjule sig ved Brattahlid, men var uden held blevet eftersøgt siden 1932.

I Upernavik området nordligst på vestkysten var et hold etnografer på en orienterende rejse med henblik på en dyberegående etnografisk undersøgelse i de næste par år. I denne forbindelse havde arkæologen også lagt sin kurs til distriktets øer

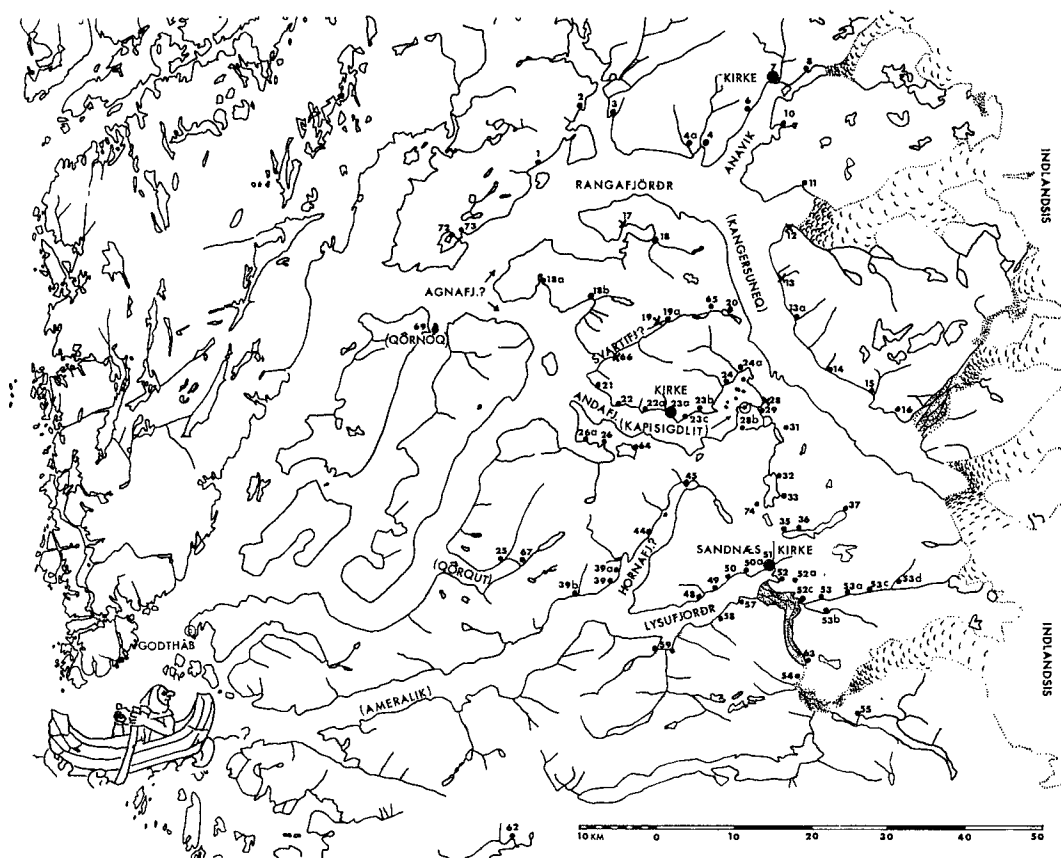
og fjorde for at udsøge ruinpladser, hvor en udgravning kunne tænkes at give et billede af fangerkulturen indtil omkring år 1800, og dermed en baggrund til forståelse af erhvervets og samfundets udvikling i den tid, der er forløbet siden mødet med missionær og handelsmand. Adskillige bopladser blev besøgt, og en enkelt, Nûgârssuk, kunne udvælges til den kommende udgravning. Men hver af disse lokaliteter var på forhånd udpeget af andre; her kom den for arkæologen helt uundværlige gruppe, „lokale folk“, ind i billedet, meddeleren med kendskab til landet og almindelig interesse for fortiden.

Fra Upernavik blev arbejdsfeltet forlagt til Godthåb, – hvor det nyoprettede Landsmuseum bl. a. får som fremtidsopgave at overtage en del af Nationalmuseets arkæologiske undersøgelser. Her blev der lejlighed til en to dages rekognoscering i nordboernes Vesterbygd, en rejse som var foranlediget af amatørarkæologen, den sidste af de nævnte støtter for forskningen. Det er manden, som tager sig tid til at sætte sig ind i fagets metoder og resultater, indsamle sager og oplysninger, og som ofte videregiver sine resultater på tryk. Amatørarkæologen kan bidrage til forskningen på lige fod med fagarkæologen.

Museumsleder Jens Kreutzmann, ingeniør Thyse fra GTO og jeg selv sejlede den 17. august ind gennem Godthåb Fjorden mod det rapporterede fund: Ruinerne af Stensnæs Domkirke og Vesterbygdens Tingsted. Sporet var lagt af redaktør, tidligere lærer i Grønland, Rasmus Bjørgmose. Sjældent er et nyt fund af ruiner blevet udbredt så vidt i presse og tidsskifter, med præcise detaljer, tolkninger og videregående slutninger, uden at være blevet forelagt eller besigtiget af fagarkæologer. I nærværende tidsskrift henvises til Bjørgmoses artikler: „Vesterbygdens Fjorde. Et bidrag til forståelsen af nordboernes navngivning“ (1964, side 252–58), samt „Nyt lys over Vesterbygden. Grønlands første domkirke og Vesterbygdens tingsted fundet.“ (1965, side 131–38).

Vi stævnede ind i Godthåb Fjorden med to sæt kursforskrifter og kilder. De historiske skrifter, som kortfattet beretter om domkirken: „Udi Vesterbygden står en stor kirke, som hedder Stensnæs Kirke, den kirke var en stund domkirke og bispesæde.“ (Ivar Bårdssön, o. 1350); islandske kirke- og fjordlister, hvoraf det fremgår, at en kirke fandtes ved Hop i Agnafjord; et islandsk sagauddrag, hvor det hedder, at Hop i Agnafjord også skal have været Vesterbygdens tingsted. Det andet sæt var Rasmus Bjørgmoses skrifter, hvori han samler Domkirke, Hop og Tingsted på een lokalitet, samt identificerer kirke og tingboder med nyfundne ruiner i Kangiussaq Fjorden.

Fundet beskrives således: „... Den kirke, jeg fandt i sommer, har med sine – løseligt opmålt – 9×19 meter været en af de største i nordbotiden, den største i

Kort over Vesterbygden. De egentlige gårde med bolig er indtegnet med en prik, andre anlæg med et kryds. Den nøjagtige placering af ruinerne kan ses ved jævnsføring med de almindelige kort (1:250.000) fra Geodætisk Institut, som ved udarbejdelsen af kortbladene over Vestgrønland lader indtegne alle de af Nationalmuseet afsatte nordboruiner og en væsentlig del af de gamle eskimoiske bopladser. (Robådén, her på vej ind i Vesterbygden, er lånt fra et islandsk håndskrift, 14. årh.).

Vesterbygden (større end Sandnes), og den synes at være den næststørste efter Gardar i nordboernes Grønland . . . (Steinsnes) hører til den ældre type med smalt kor mod øst . . . den nyfundne Steinsnes er meget stærkt sammenstyrtet, men dog synes østgavlen med kor og apsis, der er skjult i tæt krat, som er næsten uigennemtrængeligt, ganske velbevaret i indtil et par meters højde . . . Steinsnes må være noget ældre end Gardar, hvilket synes at stemme overens med dens byggestil . . . Vi målte indtil 1,70 meter tykke mure, og foruden det store kirkeskib med en adskillelse, som synes at give det indre rum „det gyldne snit“ med ca. $6,5 \times 10$ meter, er der en korbygning på 5×5 meter i ydre mål samt en apsis, som er stærkt overgroet og sammenstyrtet . . . en smukt opsat stensætning foran korudbygningen med flade sten i bunden og siderne, åben mod vest . . .“ De offentliggjorte artikler er illustreret med fotogra-

fier, samt opmålinger og grundplan af bl. a. den nyfundne ruin (Grønlandsposten, 4.3. 1965).

Nær indløbet til den store isfjord, Kangersuneq, åbner den mindre Kangiussaq Fjord sig mod øst ca. 20 km NØ for Qôrnoq. Inderst i fjordbunden, ved Qingua, ligger ruinerne af nordbogården, som siden 1917 har optrådt på Nationalmuseets kort med den upersonlige betegnelse „No. 18“. Lokaltiteten har i årenes løb gentagne gange været besøgt af arkæologer – uden at nogen kirketomt er konstateret. Vi gik i land og opsporede den omtalte ruin ca. 400 meter SØ for nordbogården, liggende delvis bevokset med krat. Dens eksistens var ikke tidligere bemærket ved arkæologernes besøg. Men den nyfundne ruin var ingen kirke.

Alene ruinens beliggenhed gør en tolkning som kirke meget tvivlsom. Modsat alle kendte nordbokirker ligger den i betydelig afstand fra fjordbredden og fra den tilhørende gård; dertil delvis skjult fra fjorden og gården af en bakkekam og bogstavelig talt i et hul, mod nord og vest omsluttet af 3–4 meter høje skrænter. Disse skrænter samt en elv beskærer ruinen så snært, at der absolut ingen plads levnes til en kirkegård, og det sædvanlige kirkegårdsdige savnes da også. Ruinen ligger midt

Kangiussaq Fjorden set fra sydøst ved nordbogården No. 18. Gårdens ruiner skimtes i cirklen øverst t. h., det foreslåede „tingsted“ i midten og „domkirken“ nederst.

*Staldanlæg ved nordbogård No. 18. under opmåling. (August 1966).
Ruinen er identisk med den som domkirke fortolkede tomt.*

i et gammelt elvleje, hvor nedgravede tidligere løb med mellemliggende sten- og grusvolde veksler med store sammenskrninger af stenblokke. Såvel beliggenheden som ruinens udseende røbede umiddelbart, at det drejede sig om en stald eller fold, som de kendes ved størsteparten af nordbogårdene.

På baggrund af Bjørgmoses vidt publicerede iagttagelser fandt vi det dog nødvendigt at foretage en nøjere undersøgelse og opmåling. Grundplanen er her vist på en illustration sammenholdt med den af Bjørgmose offentliggjorte grundplan, og beskrivelsen kan derfor gøres kortfattet. De omtalte indtil 1,70 meter brede kirkemure er identiske med de to langmure, som i det væsentlige er naturdannede volde fremkommet ved de tidligere elvløbs ophobning af grus og sten. Nordboerne har her, som ofte på andre steder, set mulighederne for et hurtigt rejst staldanlæg; byggemateria-

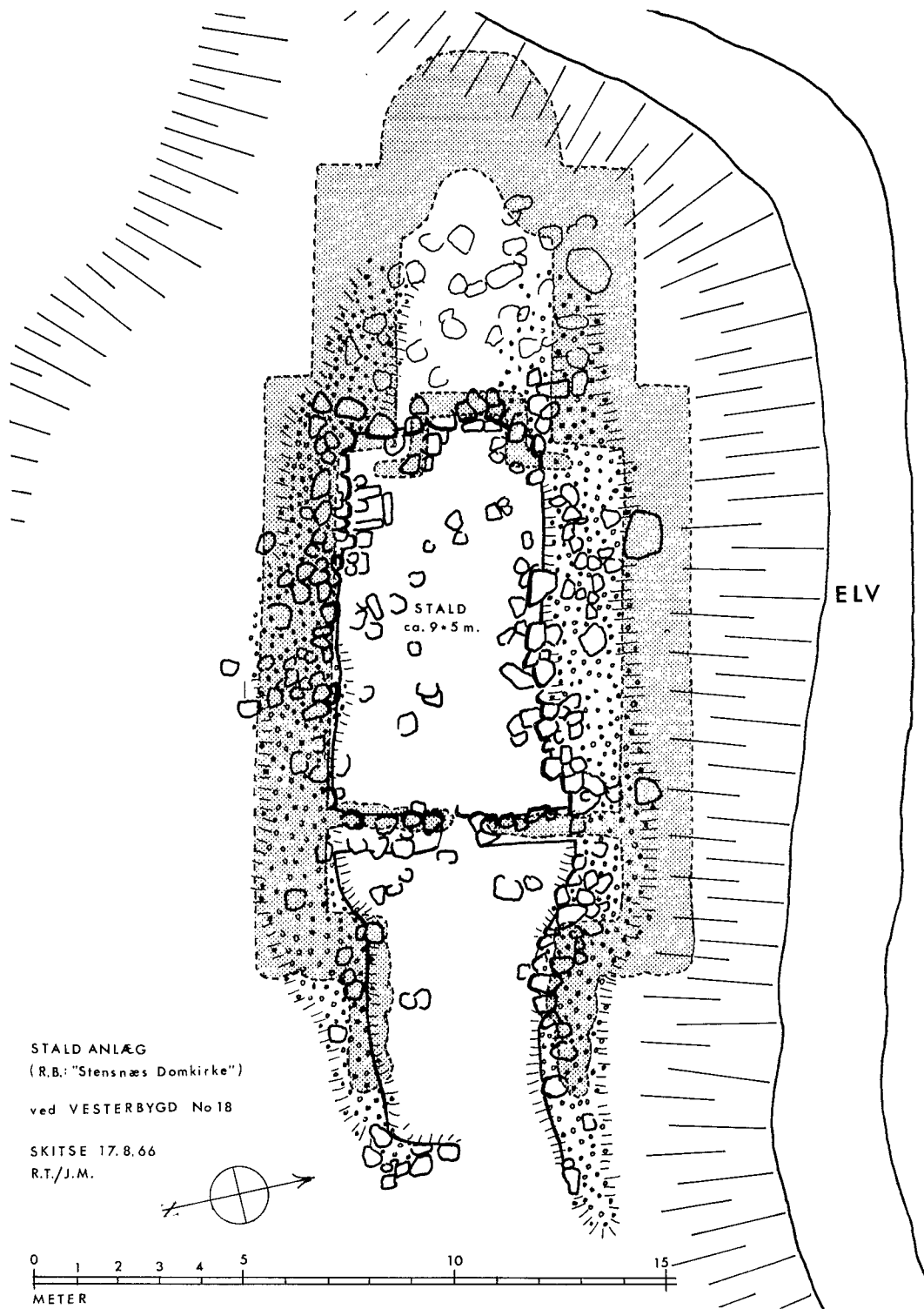
lerne var nær ved hånden, og endog naturlige fundamentter kunne udnyttes. Voldene er forhøjet med sten, en beskeden tværmur er lagt op som vestgavl, og mod øst har det været tilstrækkeligt at afrette en vældig sammenhobning af stenblokke. Hele det beskrevne „kor- og apsisparti“ her mod øst er naturdannet, elvens værk, og nordboerne har tilsyneladende ikke udnyttet dette areal. Gulvet er den naturlige grusede undergrund, hvor kun større sten er fjernet. Mod vest fortsætter de nævnte grusvolde, men her forsynet med færre sten som murværk: En lille fold eller muligvis en hølade som udbygning på stalden. Staldrummet har indvendigt målt ca. $4,5 \times 9$ meter, og „forrummet“ lidt mindre. Efter erfaringerne fra udgravninger af tilsvarende ruiner ved nordbogårdene har bygningen huset får og geder.

De mange konstruktive detaljer beskrevet og vist på planen af „domkirken“ må afledes af tilfældigt forskudte eller nedskredne sten, dette gælder bl. a. det alterliggende arrangement, som er vist foran „koret“. Men såvel detaljerne som den hele monumentale opfattelse af ruinen kan iøvrigt kun bero på en stærk ønsketænkning.

Tingpladsen med tingboderne skulle ifølge Bjørgmose ligge nær „domkirken“ på det „... naturligt afgrænsede, fredhellige område, hvor både kirken og tinget lå, indbyrdes adskilt af en bakkekam.“ Endvidere hedder det „... Antagelsen af, at Vesterbygdens tingsted skal have ligget her, bygger først og fremmest på fundet af en række „tingboder“ af forskellig størrelse, som tæt samlet på „striben“ udgår fra indhegningen omkring en 17×17 meter plads, til dels følgende terrænet, i hvis midte der er placeret en ret anseelig stenbygning ... Tingbodernes udseende synes at stemme overens med beskrivelserne af boderne ved Altinget. Dimensionerne er forskellige, fra 3×3 m til $4\frac{1}{2} \times 6$ m ydre mål ...“ Den offentliggjorte opmåling af tingpladsen og ruinerne (mærket med Copyright R. Bj. (1)) anskueliggør dette fund.

Pladsen kan identificeres med området omkring ruinen af det siden 1916 kendte tørstenshus, der ligger 70 meter NØ for det omtalte staldanlæg. Denne ruin er $6,80 \times 4,10$ meter i grundplan og en karakteristisk bygningstype kendt fra mange nordbogårde, hvor de almindeligvis betegnes som forrådshuse. Bjørgmose har derfor fast grund under fødderne i sin tolkning: „Som arbejdsteorien har jeg valgt at kalde denne bygning „forrådshus“.“ Men derefter bliver fodfæstet desværre mindre sikkert. Som ved stalden er omgivelserne ved forrådshuset præget af stenstrøninger, volde og grøfter, der er formet af et gammelt elvløb. Sten ses mange steder skudt sammen i dynger og rækker, og disse har vildledt til aftegning af „indhegning“ og ruinerne af „tingboderne“. På området findes ingen spor af ruiner bortses fra det velkendte tørstenshus, og teorien om tingstedet må opgives.

Grundplan af staldanlæg ved nordbogården No. 18. Den af Rasmus Bjørgmose offentliggjorte grundplan, hvor ruinen tolkes som Steinsnes Domkirke, er her indtegnet til jævnføring.

Til støtte for lokaliseringen af Stensnæs med kirke og tingsted her i bunden af Kangiusaq Fjorden anfører Bjørgmose den nærliggende nordbogårds størrelse: „Denne gård, som er opført på Nationalmuseets kort, men som aldrig har været undersøgt, måske ikke engang besøgt af sagkyndige (?), er meget stor og har ualmindeligt store jordtilliggender, enorme helt stenfrie arealer, hvor der er tydelige spor af gamle ridestier og uomtvistelige spor af en kanal til kunstig overrisling. Jeg har ikke set Sandnes, men jeg vil tro, at denne gård, som vel tør kaldes Steinsnes som kirken, står mål med denne storgård.“

Gården (No. 18), der, som nævnt, flere gange har været besøgt af sagkyndige, står langt fra mål med Sandnes gården i Ameralik Fjorden. Den hører til de relativt små gårde, og den omliggende hjemmemark ser ud til at have været af beskedne dimensioner. De omtalte ridestier og overrislingskanalen lykkedes det ikke at konstatere ved vort besøg i 1966.

De slutninger og teorier, som Bjørgmose når frem til delvis baseret på Stensnæs Domkirke (Hop kirken) og tingstedet, giver en naturlig anledning til at diskutere den anvendte metode samt nogle mere principielle sider af den særlige form for historieforskning.

Vesterbygdens tingsted kædes sammen med kirken ved Hop, som igen identificeres med Stensnæs domkirke. Det er allerede et betænkeligt udgangspunkt at placere tingstedet ved Hop; det nævnes i de gamle kilder kun een gang, og Bjørgmose burde citere sin indirekte kilde fuldtud (Helge Ingstad) og tage det samme forbehold: „Om tingsted og retsforhold i Vesterbygden har vi ingen sikre oplysninger. I den upålidelige islandske saga Thorsteini Geirnefjóstra hedder det, at Hop i Agnafjord skal have været Vesterbygdens tingsted.“

Stensnæs domkirke kendes kun fra Ivar Bårdssön's korte sætning, som er citeret ovenfor. Professor Finnur Jónsson, der mest indgående har beskæftiget sig med nordbobyggernes topografi efter de gamle kilder, har udtrykt sig således (1930): „Hvad Vesterbygden angår har Ivar intet kendskab haft til den, undtagen fra sin rejse derhen, efterat bygden var fuldstændig ødelagt. Han nævner heller ingen fjorde eller lokaliteter dér med undtagelse af „Stensnes Kircke“. Denne nævnes ikke i de islandske kilder (fjordfortegnelser), derimod nævnes her Sandnes kirke i Lysafjorden. Det var muligt, at disse kirker var identiske, et af navnene, og da sikkert det første, altså forvansket . . .“

Denne forsigtige formulering af en fortolkning, der senere er blevet accepteret som den sandsynligste, bliver i Bjørgmoses udformning: „Oven i købet har man begået det kunstgreb at „bevise“ (Finnur Jónsson), at Sandnes skulle være identisk med Steinsnes.“ Ivar Bårdssön's beretning kendes kun fra nogle bevarede afskrifter

*Nordbogården Sandnæs i Ameraliksforden (No. 51 på kortet).
Ruinerne er markeret: 1 er kirketomten (nu under højvandslinien), 2 er boligen og 3 staldene.*

baseret på en beskrivelse fra 16. årh. på dansk, den tabte original er nedskrevet på norsk i 14. årh. og ikke af Bårdssön selv, men „efter hvad han har fortalt“. Adskillige af stednavnene er, som det kunne ventes, fejllæste eller forvanskede i de eksisterende håndskrifter. Dette *kan* altså også meget vel være tilfældet med Stensnæs/Sandnæs. Og det er – stadigvæk – mest sandsynligt, at Stensnæs domkirke var Sandnæs kirke, *dersom* Bårdssön's tilføjelse om at kirken en stund var domkirke godtages, på trods af at meddelelsen ikke bekræftes i nogen anden kilde.

Det er ligeledes stadig en kendsgerning, at Sandnæs, som vi kender den gennem Aage Roussell's udgravninger af Nordbogården No. 51 i bunden af Ameralik Fjorden, rummede Vesterbygdens største gård og kirke. En støtte, omend ikke noget

egentligt bevis, for et kortvarigt bispesæde på gården, var fundet af en stolearm af en type, som var almindelig på middelalderens bispestole.

Kirken ved Hop bør søges uafhængigt af domkirke og tingsted. Det er den eneste af Vesterbygdens 4 kirker, som endnu ikke er fundet, selv om vi her har sikre og samstemmende kilder at bygge på, samt den nøgle selve navnet giver, et „Hop“ er en delvis lukket bugt, oftest med et snævert indløb fra fjorden eller havet. I Vesterbygden skal man dog ved eftersøgningen tage i betragtning, at landet har sænket sig 3–4 meter siden nordbotiden. Kirken ved Hop er iøvrigt blevet særligt eftersøgt, fordi Hop'ets udseende måske kunne være en rettesnor ved forsøgene på lokalisering af Leif den Lykkeliges bosted i Vinland, der ligeledes lå ved et „Hop“. De gamle fjord- og kirkelister er enige om, at Vesterbygdens Hop kirke ligger i Agnafjord, som efter rækkefølgen at dømme bør ligge ret nordligt i bygden. Det var ikke nogen helt overraskende teori at søge Hop ved Itive, Pátussoq og Kangiussaq, hvor Bjørgmose påpegede, at der stadig var uundersøgte muligheder, indtil „det endelige den 4. juni 1964 lykkedes mig at få gennemført den længe forberedte ekspedition for at finde det sagnomspundne „hóp“ i Agnafjördr.“ De tre nævnte lokaliteter er tidligere blevet besøgt af Nationalmuseet med samme formål. Men endnu skjuler ruinen af Hop kirken sig et ukendt sted i bygden. *Måske* ved gården No. 18 trods eftersøgningen dér, måske dog sydpå ved Eqalugialik, hvor den store gård No. 45 også ligger ved et udpræget „hop“.

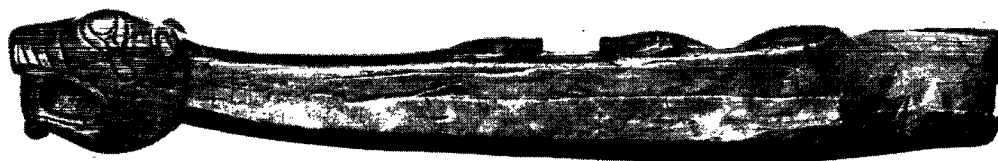
Selve denne søgen efter kirken ved Hop i mange forskellige fjorde i Godthåb distriktet er betegnende for den usikkerhed, hvormed nordboernes fjordnavne places på nutidige kort. Der er, i modsætning til Østerbygden, meget få sikre holdpunkter.* På kortet i denne artikel er enkelte af de overleverede fjordnavne indtegnet, men egentlig kan kun een, Lysufjord, afsættes med sikkerhed; den må være Ameralikfjorden (og dog måske kun denne fjords indre gren). Bjørgmoses „forsøg til en „helhedsløsning“ vedrørende Vesterbygdens placering“ begrænser sig til forslag om at fastlægge eller flytte enkelte fjordnavne – uden at der derved er opnået større vished.

I artiklen „Nyt lys over Vesterbygden“ bemærker Bjørgmose indledningsvis, at Vesterbygden i arkæologisk forstand er „temmelig uopdyrket . . . Således findes der en lang række nordboruiner afmærket på de arkæologiske kort over Vesterbygden, hvorom man kun har ret usikre og delvis modstridende efterretninger, og en meget væsentlig del er aldrig besøgt, langt mindre blot løseligt undersøgt af sagkyndige . . . Jeg er således i stand til at meddele en række iagttagelser af mulige ruiner fra nordbotiden på steder, som ikke er afmærket på de foreliggende kort . . .“ Hertil kan siges, at af de afmærkede nordbogårde er to (2) ikke besøgt og beskrevet af

* Jævnfør C. L. Vebæk: Kirketopografien i Nordboernes Østerbygd. Grønland 1966, side 198–212.

Biskop på foldestol. Efter 12. årh. manuskript.

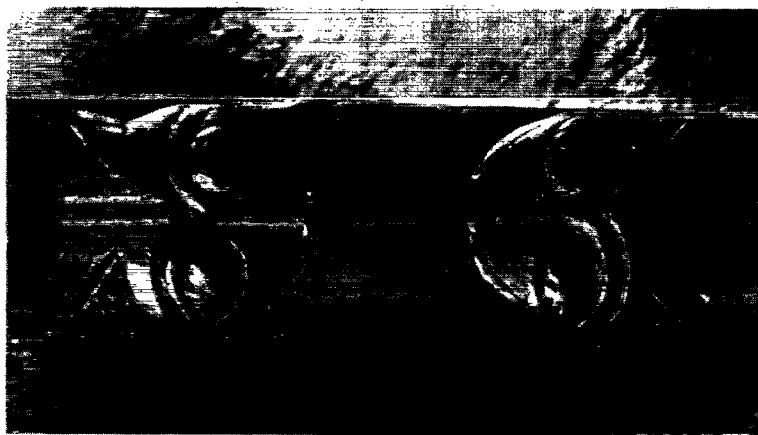
Ved udgravningerne af nordbogården Sandnæs fandtes denne stolearm, som kan jævnføres med bispestolen vist ovenfor.

sagkyndige. En anden ting er, at man med tiden bør underkaste mange af dem en nøjere undersøgelse. Og naturligvis gemmer der sig endnu ukendte gårde i Vesterbygden, (den pålidelige kilde, som opgiver tallet 90 gårde, antyder jo endog kun situationen på eet bestemt tidspunkt). Dog kan man næppe vente, at resten af gårdene som foreslået skal findes i landet omkring Fiskefjord og indlandet deromkring.

Der gives i artiklen også en række forslag til arkæologiske undersøgelser, som Nationalmuseet bør tage op i Vestgrønland, vedrørende såvel eskimoer som nordboer. Det er ikke nødvendigt at kommentere dem her; de er af ulige værdi, og nogle er allerede foretaget. Eksempelvis foreslås som den tredje hovedopgave en undersøgelse i Disko Bugten, hvor „betingelserne er af en sådan art, at man med rimelighed kan forvente også forhistorisk relativ befolkningstæthed.“ Området *har* ved Nationalmuseet været genstand for adskillige systematiske undersøgelser, alene i de senere år ved 3 hold af arkæologer. Den væsentligste del af resultaterne er publicerede, bl. a. er 54 neo-eskimoiske og 26 paleo-eskimoiske bopladser beskrevet. Så Bjørgmose har for så vidt ret i, at man kan „forvente en forhistorisk relativ befolkningstæthed.“

Derefter er vi tilbage i Vesterbygden, med domkirken ved Stensnæs, Hop, og tingsted. Og Bjørgmose siger: „... nogen vil måske spørge hvilket mandat jeg har til at fortælle videnskaben, hvordan den bør gribe arbejdet an? Dertil kan jeg svare: ikke andet end den dristighed som amatører kan tillade sig fremfor fagmanden, der bundet af sit fag og dets normer har så mange hensyn at tage – og så af de resultater jeg allerede har nået, vundet ved frit fabulerende kombination af forefundne kendsgerninger sammenstillet som associationskæder. Det ligger vel nærmere fantasien end videnskabens metode, som løsningen af en detektivopgave. Men kan metoden i og for sig ikke være underordnet, når resultatet er konkrete *facts*?“

Dertil vil jeg som „fagmanden“ svare: Amatøren bør i sine offentliggørelser føle sig „bundet af faget og dets normer“ i ganske samme omfang som fagarkæologer. Og metoden er aldrig underordnet.

Stolearmen fra Sandnæs set fra oversiden.